

Вроцлавське срібло з фондів Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського

У XVI-XVIII ст. споконвічне польське місто Вроцлав (Вратислава) опинилося під владою Габсбургів, а згодом Пруссії, у складі якої отримало назву Бреславль (Бреслау). З давніх часів Вроцлав був значним осередком ремісничого виробництва. Відомо, що у XVI ст. тут працювало 1700 цехових майстрів, на той час населення міста становило 30 тисяч.¹ У містах Сілезії, в тому числі у Вроцлаві, основну частину населення склали німці. Зрозуміло, що серед майстрів золотарської справи, яка була в ті часи престижною професією, також переважали представники цієї національності.

Вигідне географічне розташування міста на перетині шляхів, що вели з півночі на південь від Балтійського моря до р. Дунаю та із заходу на схід уздовж Судетських і Карпатських гір, сприяло інтенсивній торгівлі.

Завдяки цим зносинам, вироби вроцлавських золотарів потрапляли і на українські землі, їх споживачами були старшинські кола, церква, міщани.² В колекції Чернігівського історичного музею налічується 13 виробів вроцлавських майстрів та 3 вироби золотарів міста Олави, яке входило до складу Вроцлавської округи. Хронологічні рамки творів 1685-1745 рр. – це доба розквіту бароко з притаманними йому емоційністю, різноманітністю і складністю предметів. Визначити вроцлавські вироби, час їх виготовлення і авторство стало можливим завдяки таврам, якими позначені речі.

Вроцлавські майстри, працюючи під впливом ювелірних центрів Європи XVII-першої половини XVIII ст. – Нюрнберга, Аугсбурга, Гамбурга, створювали високохудожні витвори сакрального і світського характеру.

Оправа на Євангеліє московського друку 1681 р. (інв. № Ал 181) була виконана 1685 р. на замовлення чернігівського полковника Василя Дуніна-Борковського знаним вроцлавським золотарем Готфрідом Хайнтце (майстер 1673-1707). На застібці книги вибиті тавра: міське, що засвідчує якість срібла та його пробу – в серцеподібному щитку латинська літера “W” (від Вратислава), та латинські літери “GH” (Gottfried Heintze).³ Дата виготовлення “1685”, як елемент художнього оформлення оправи, викарбувана на нижній дошці.

Тавра на оправі Євангелія

Євангеліє покрито масивною суцільнометалевою оправою. На чільній дошці закріплений овал-середник з карбованою композицією “Преображення”. Сцена вражає емоційною насиченістю і високою технікою виконання. У ній, за Євангелієм, задіяно 6 осіб. В центрі серед барокових густих купчастих хмар на тлі золотавого сяйва здіймається на повний зріст експресивна фігура Ісуса Христа: права рука стрімко піднесена догори, ліва – різко відведена убік; волосся, полотнище накидки розвіваються за спиною, складки хітона теж перебувають в енергійному русі; обличчя натхненне. Обабіч Христа – динамічні фігури пророків Іллі та Мойсея. Ілля, стоячи на колінах у молитовній позі, а Мойсей, сидячи на хмарах, у поривчастому русі спрямовані до Ісуса. У складних різноманітних ракурсах відтворені фігури апостолів Петра, Іоана, Якова, які знизу з-під хмар споглядають неземне дійство – Преображення Господнє. Автор напрочуд реалістично за допомогою стрімких рухів, жестів, міміки відтворив патетику новозавітної сцени.

Над середником височить горельєфом лита поясна фігура Бога-Отця у золотавому одязі, оповита срібними хмаринками, руки його ледь розведені, погляд спрямований на Сина.

Оправа Євангелія В.Дуніна-Борковського. 1685 р.

На тлі центральної композиції більш стримано виглядають фігури євангелістів Матвія, Іоана, Марка та Луки, які традиційно карбовані по кутах. Однак, їх природні, не позбавлені динамізму складки одягу підкреслюють пропорційність фігур, риси обличчя індивідуалізовані. Іоан зображений юнаком, решта – в похилому віці.

Середник і наріжники облямовані високо піднятими позолоченими дубовими вінками. Вільне поле між медальйонами заповнене накладними ажурними срібними гірляндами з пишних завитків аканта, буйних півоній та дрібненьких позолочених квіточок. Вдале поєднання сакральних сцен із соковитою орнаментикою якнайкраще відповідало естетичним уподобанням доби бароко.

На нижній дошці в центрі пластично відтворена композиція “Богоявлення” (“Хрещення”): Христос у спокійній позі зі схрещеними на грудях руками і схилою головою стоїть навколішки в Йордані, праворуч – фігура Іоана Хрестителя, в русі правою рукою він ллє воду на голову Христа, а в лівій тримає жезл зі стрічкою, на ній напис: “Ессе агнус DE(I)” (Ось Агнець Божий). Ліворуч у позі, зверненій до Христа, викарбувано постать янгола, який упокорено спостерігає за хрещенням. Угорі на золотистому тлі відтворено у льоті голуба, що символізує Духа Святого, під ним стрічка з написом: “СЄ ЄСТЬ СЊ МО ВОЗЛЮБЛЕНІЙ В НЕМ ЖЕ БЛ҃ГОВОЛНХЪ ТОГО ПОСЛ҃ШАЙТЕ” (Це є Син мій возлюблений, в ньому ж моє благоволення послушайте). Композиція обведена дубовим вінком, а над нею, як і на чільній дошці, поясна фігура Бога-Отця. По кутах у вінках статечні поясні рельєфи отців церкви – Василя Великого, Іоана Златоуста, Миколи Чудотворця, Григорія Богослова в архієрейському вбранні, з посохами в руках, троє з них тримають Євангеліє, а Григорій – благословляє.

До сцени “Хрещення” автором довільно введена цікава деталь: у хвилях Йордану плывуть назустріч один одному два лебеді. Так само птахи відтворені на щиті герба В.Борковського, уміщеного внизу оправи, хоча геральдично правильним є зображення одного лебеда в щиті, а іншого на шоломі, що увінчує щит. Над гербом закріплена стрічка з латинськими літерами “IDBPHG”, які дозволимо собі розшифрувати як: “Єржі Дунін-Борковський полковник Х-й Чернігівський”. За Ю.Гаєцьким В.Дунін-Борковський був десятим чернігівським полковником,⁴ згідно з реєстром В.Кривошеї⁵ – одинадцятим, але, якщо не брати до уваги Гаврилів Тихона, який перебував на уряді полковника короткий термін (кілька місяців 1665 р.), то виходить, що Борковський був десятим полковником. Під гербом – стрічка з датою “1685”.

Орнаментальне оздоблення чільної і спідньої дощок подібне. Пишними рослинними мотивами прикрашено корінець книги та застібки. Саме у добу бароко рослинна орнаментика стала невід’ємним елементом оздоблення не тільки світських речей, але і пам’яток

сакрального мистецтва.

Завдяки цій пам'ятці маємо нагоду ще раз повернутися до другого імені Василя Дуніна-Борковського – “Єржі” (Jerzy), яке він отримав, як ми припускаємо, при хрещенні за католицьким обрядом. Деякі дослідники⁶ схильні вважати, що це ім'я належало неіснуючому Василевому братові Юрію. Ми ж наполягаємо, що Єржі – це друге ім'я Василя (по-польськи “Baziliy”) Борковського. Згадаймо ініціали, що гравійовані на оправі. Крім того, книга має вкладний запис: “Сию книгу Евангеліє святое власным коштом и накладом своим уроженный его Мл пан Василий Дунин-Борковский полковник войска их царского пресветлого Величества Запорозского Чернеговский, так оздобне и оправивши за отпущение грехов своих надал до храму Преображения Господня соборной мурованой церкви в самом месте Чернегове...”. Він ще раз засвідчує, що офірував Євангеліє саме Василь-Єржі Борковський.

Наприкінці XVII ст. В.Дунін-Борковський, уже обіймаючи уряд генерального обозного, замовив у відомого майстра Конрада Волтера з м.Олави два барокові свічники⁷ (один не зберігся, імовірно, вилучений з музею у 1930-х рр.). Свічник на одну свічку. На круглий випуклий піддон спирається вита циліндрична свічна трубка з двома майже плоскими тарілочками на торцях (інв. №№ И 2688, 2726) – це типова форма для барокових столових свічників. Майстер досконало розкарбував золочений піддон соковитими в'язками плодів і квітів, які ритмічно чергуються з гірляндами, підвішеними на бантах. Свічна трубка перевита золоченою гладкою стрічкою та орнаментальною смугою з плодів. Тарілки декоровані акантовим листям. На гладкій шийці піддона вигравірувано герб власника з ініціалами “JBDBWICPMZGO” (Єржі Василь Дунін-Борковський Війська Його Пресвітлої Милості генеральний обозний). Аббревіатура вкотре підтверджує належність імені “Єржі” Василю Борковському. Робота виконана професійним золотарем, який досконало опанував техніку карбування.

У заможних сім'ях української людності, в резиденціях архієреїв у другій половині XVII-XVIII ст. у значній кількості побутував срібний посуд: кухлі, стакани, чарки, ложки, стопи, сільниці тощо. Музейна колекція репрезентує 12 стаканів і ложку роботи сріблярів Вроцлава та Олави. Як свідчать архівні джерела, майстри цих міст збували свої витвори у сусідні східні країни – Польщу, Росію⁸, їхня продукція потрапляла також на терени України.

Стакани датуються першою половиною XVIII ст. На вроцлавських виробках вибите міське тавро – голова святого Яна (Іоана) на блюді (взято з міського герба), його супроводжують тавро цехового пробіра (річне), яке позначене латинською літерою, та ініціали майстра-золотаря. Вироби м. Олави позначені міським тавром – літеру “L” вписано в літеру “O” (Олава) з фігурним обрамленням – та ініціалами срібляра.

Всі стакани однакової форми – це циліндр, звужений донизу, один з них на круглomu піддоні, в оздобленні переважають барокові рослинні мотиви. Вроцлавський майстер Бойль Томас прикрасив виріб трьома буйними квітками на зрізаних стеблах аканта (інв. № И 3432), а його земляк Фогель Йоган Христор пішов далі: він орнаментальним прийомом неначе розділив річ по горизонталі на дві половини – верхню частину оздобив трьома великими черепашками та пагінцями аканта, а нижню – вузькими вертикальними ложками. Для підсилення декору застосував позолоту (інв. №№ И 3451, 3470, 3506). Аналогічне художнє вирішення притаманне творам майстра-монограміста “L^SP”(?) (інв. № И 3439) та Кітеля Готфріда (інв. № И 3503) з м.Олави, однак замість вертикальних ложок, ними карбовані навкісні. Дещо інакше декорував свій виріб вроцлавський золотар Бойль Христіан. Низ стакана карбовано виткими пагінцями аканта і трилисником, а угорі між черепашками – “х”-подібні акантові мотиви (інв. № И 3453). Досить важко піддається прочитанню орнаментика монограміста “ЕС” (?), вона майже не вписується в барокові твори (інв. № И 3495). Стакан оздоблений трьома розетками у прямокутниках, між ними – по дві подібні розетки, під вінцями – ложки, низ тулуба карбований кружечками. Завдяки річному тавру, позначеному літерою “С”, можна датувати виріб 1720-1730-ми рр. Схоже, що дещо пізніше власником речі була вибита крапками архієрейська емблема: у щитку монограма “ІРЕ” (на думку автора

1

2

3

4

5

6

Стакани вроцлавської роботи:

1. Майстер Г. Кітель. 1697-1717 рр.
2. Майстер Х. Бойль. 1725-1745 рр.
3. Майстер Й.Х. Фогель. 1722-1724 рр.
4. Майстер Т. Бойль. 1719-1737 рр.
5. Майстер "LSP" (?). Кінець XVII – початок XVIII ст.
6. Майстер "EC" (?). Перша половина XVIII ст.

“Іларіон Рогалевський Єпископ” – чернігівський єпископ 1735-1738 рр.), обабіч – посох і хрест, угорі – митра. Зовні на дні стакана вибито крапками “У·З ВЕСУ ФУ 30 9” (У 3-х весу фунт золотников 9). Імовірно, це вага трьох стаканів, які входили у замовлення, бо вага нашого дорівнює приблизно третині зазначеної.

У колекції столового срібла є три однакові стакани роботи Тамма Георга Фрідріха, які не мають ніяких оздоблень, окрім герба (Інв. №№ 3412, 3415, 3417). Тло стаканів канфарене, під вінцями та унизу гладкі позолочені смуги. На верхній частині тулуба вигравірувано в овалі герб із зображенням у чотирьох сегментах лева, дракона, місяця і зірок, обабіч – літери “С” та “М”, над гербовим щитом – шолом і намет. Поки що герб залишається анонімним.

Типовим виробом вроцлавських майстрів кінця XVII ст. є срібна ложка, що належала чернігівському полковнику Якову Лизогубу (інв. № И 3658). На той час, як і інший посуд, ложки позначали монограмами, гербами, девізами, афоризмами, як-от: “Їж мною скромно, не думай про мене”. Ложка Я. Лизогуба овальна з чотиригранною короткуватою ручкою, місцями позолочена. Черпак зовні декорований літерами “АЛПЧ” (Яків Лизогуб полковник Чернігівський) у вінку та в обрамленні акантових розводів. На держаку вибиті тавро “W” в серці, ініціали майстра Христіана Ментцеля “СМ” в овалі та вирізано дату “1690”.

Герб власника на стаканах роботи Г.Ф. Тамма

Колекція вроцлавського срібла з фондів Чернігівського історичного музею ім.В.В.Тарновського дає певну уяву про розвиток золотарської справи на теренах Польщі у другій половині XVII-першій половині XVIII ст. та засвідчує, що вроцлавські майстри працювали як на ринок, так і виконували індивідуальні замовлення козацької старшини Гетьманщини.

¹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів.-Львів, 2002.-С.112-113.

² Полонська-Василенко Н. Історія України.-Т.2.-К., 1992.-С.180.

³ Marc Rosenberg. Der Goldschmiede Merkzeichen. -Т.ІІІ. -Frankfurt am Mein, 1925. -№ 1369, 1426.

⁴ George Gajecy. The Cossack Administration of the Hetmanate.-Т.1.-Cambridge, Massachusetts, Harvard University, 1979.-С.69-73.

⁵ Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Частина І. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр.-К., 1997.-С.94.

⁶ Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники.-К., 2004.-С.172-173.

⁷ Шугасвський В. Дарі Орія-Василя Дуніна-Борковського/Науковий збірник за 1925 Записки Українського наукового товариства в Києві.-Т.ХХ.-1926.-С.55-56, 62-83.

⁸ Erwin Hintze. Die Breslauer Goldschmiede. -Breslau, 1906.-С.149.